

український народ тільки ріжнобічна активність всіх його живих революційних сил, а більше ніщо.

Використовування міжнародної ситуації поки що не має реального ґрунту. Міжнародна ситуація нам корисна тільки підчас політичних землетрусів. І коли який землетрус станеться, то тоді Україна його й використає, а поки що наша задача організувати український трудовий люд для останньої хоч і зтяжної, але впертої організованої боротьби.

АРК. ЖИВОТЕО.

3 мого щоденника.

Був січень 1918 року. Пам'ятний січень. На Вороніжчині тільки що заступила совітська влада. Просвітній гурток української молоді села Р. Острогожського повіту викликав мене прочитати доклад на Шевченківському вечері. Я тільки що в той день повернувся до дому з подорожі по повіту. Отримавши телеграму, мусів виїхати через кілька годин, щоб завчасу побачитися з гуртянами та орієнтуватися в тому селі, в тих вже непевних у той час настроях, що почали подекуди набірати конкретних виступів проти українського руху. Сказав про від'їзд моїм, старим фізично, але молодим в ті дні духом та вірою й любов'ю до відродження України, батькам.

Немов передчуття чогось недоброго огорнуло всіх нас в той день.

Відчувалась якась настороженість.

Промайнув смуток.

По обіді прийшли до мене гуртяне нашого села—члени Ради місцевої «Просвіти» та комітету Селоспілки—Павло, Ілько та Свирид.

Балакали, обмінювалися вражіннями від останнього селянського з'їзду, що кілька день як закінчився й на якому так блискуче провалилися представники большевиків та совітської влади на Острогожщині, на чолі з досить брудною та непевною людиною—Рижковим. Пригадувалися їх виступи та картина коли вони мусіли покинути з'їзд.

Радилися про поширення просвітянської праці, про відкриття таких просвітянських гуртків в тих ближчих селах, де їх ще не було, про винаймлення більшого помешкання для читальні-бібліотеки, про поширення кооператива і т. д. Що-далі я більш відчував і бачив з тих інформацій, які мав від своїх товаришів, що просвітня праця та інтерес до неї захоплювали все більші кола селянства. Здавалося сили зростали.

Торкнувшись моєї подорожі до Р., пам'ятаю, — Павло зауважив мені свої побоювання в зв'язку з останніми виступами моїми, як в Острогожську, так і в деяких сусідніх селах . . . Не радив їхати. Той недобрий настрій передався всім присутнім.

Але ж там чекали мене мої приятелі по праці, мої товариші. Я мусів їхати. Я вірив і сподівався, що через день, через два я зможу повернутися знову до дому, й тоді вже більше часу віддати праці у своєму селі. На тому зрештою й вирішили.

Коли ж прощався з товаришами селянами, то якось не-свідомо у мене вирвалося прохання, що, як би що й трапилося недоброго, то щоб пам'ятали свого друга (так весь час вони мене звали), а також, щоб не забували у дні смутку моїх старих батьків — відвідували їх*).

Попрощались.

Перед від'їздом вже, в наслідок розмов того вечора, я залишив лист до всіх односельчан, що був написаний мною ще до селянського з'їзду, але в поширенню якого тоді не було потреби, бо я був на з'їзді особисто. В тому листі я старався докладно в'яснити той бруд, тую брехню та демагогію, якими вже нахабно почали оперувати так звані провідники долі нашого селянина та робітника. В тому листі я докладно спинився на характеристиці українського руху взагалі й на Вороніжчині зокрема, на тернистому шляху того руху, спинився на значінню для нас Центральної Ради та на її завданнях, а також з кого й як вона складається, далі схарактеризував таких осіб, як М. С. Грушевський, В. К. Винниченко, та інших видатних членів нашого парламенту й Уряду**).

На двірць проводив мене батько й, як завжди, прощаючись поблагословив, прохаючи не затримуватись довго та хоч на кілька днів приїхати до дому.

— Бо зараз же свята (то були Різдвяні свята), — додав він, коли я вже влізав до товарового вагону, повного ріжним людом.

То було останнє побачення й останнє прощання моє з моїми батьками; з тими, хто вивчив мене любити те, що дороге для мене й до сьогодні.

В селі Р. мене вразив той п'яний хаос, що там панував, і який я відчув ще на двірці.

Був уже вечір. Я наняв візника, останнього, який ще лишився. Підійшов якийсь добродій і, чомусь намагаючись балакати по українськи, попросив його підвезти. Я, правду кажучи, хотів уникнути того, але він, не чекаючи моєї відповіді вже

*) В початку р. 1919 вже у Кам'янці на Поділлі випадково залетів до мене дорогий лист від батьків. То була вже остання звісточка. З листа довідався, що мої друзі й товариші селяне цілою громадою дійсно не забували моїх старих батьків, у всьому стараючись охоронити та допомогти їм в час смутку. Таке сердечне й чутливе відношення було не тільки збоку односельчан, але й від сусідніх сел, що викликало в душі батька, який писав мені, почуття глибокої подяки до них і віру в ліпше майбутнє, яку він, старий, передавав і мені. — А. Ж.

**) Згодом вже також у Кам'янці я випадково бачився з одним втікачем, який між иншим оповідав мені про те, що той лист довго кружляв по селах моєї волости. — А. Ж.

мостився біля мене, кажучи візникові їхати. Що ж робити? Мусів погодитися. По дорозі мій сусіда дуже цікавився життям нашого міста, намагався розпитувати; запитував, в яких справах я приїхав до Р. і т. д. У мене ж жадного бажання розмовляти не було, і я або просто мовчав, вдаючи, що не чую, бо втомлений, або відповідав коротенько. Не подобався він мені. Щось занадто розвязне й настирливе було в його поведженню. А тут ще мова. Я ж вперше бачив його. Чому він так намагався з першого ж слова балакати по українськи, що виходило так якось недобре.

Так в'їхали до села. Я візникові сказав спинитися на одній з вулиць біля торгу, й пішов уже пішки, не звертаючи уваги на «товариша» по подорожі.

В селі ще продовжувалася п'яна вакханалія дня від розгромленого винного складу. Було ще не дуже пізно, й я вирішив зараз же відвідати своїх друзів. Зайшовши до одної з гуртянок, я довідався, що мене чекають, і що дехто вже посподився.

Ми пішли разом до гурту.

Невеселий настрій я застав серед гуртян молоді. З обміркування становища виявилось, що коли й взавтра буде те ж саме, що сьогодні, а воно певно буде так, по всіх ознаках, то призначений вечір відбутися безперечно не може. Дехто ще сперечався й доказував, що влаштування таких вечорів, вистав, може прислужитися до відтягнення уваги від винного складу, але то були лише поодинокі й цілком не переконуючі доводи.

Погодилися вечір відмінити, а використати день для організаційних справ гуртка. Окрім того, я сподівався в цей день ще зробити нараду де з ким з місцевих селян, близьких мені, з якими я весь час мав зв'язок.

На тому й розійшлись, умовившись, повідомити тих, кого не було в цей вечір, зібратись на другий день після обіду, з тим розрахунком, щоб у вечері я зміг виїхати.

Бже близько півночі я пішов до т. зв. готелю, в якому звичайно спинався, коли приїздив до Р. і в якому було дві маленьких кімнатки (два «номера», як казала, пишаючись хазяйка).

Утомлений за останні дні, не спавши в попередню ніч, бо був у дорозі, я зараз же ліг і міцно заснув.

Прокинувся ранком від тривожного стуку у двері й від розмови за ними. Впізнав голос хазяйки й дівчини гуртянки, до якої я вчора заходив. Впустивши до кімнати дівчину, яка була страшенно стрівожена й хвилювалася, я довідався, що на протязі вже якогось часу сьогодні різні особи непевного вигляду (думали, що то їх зі сторони притягнув спиртний дух) розпитують про мене й погрожують. Питали оце й у її родичів та у неї. Порадившись де з ким зі своїх, вона прибігла попередити мене та сказати, що не варто збиратися сьогодні, як вирішили. Я цілком погодився.

— А Вам, — додала вона, — ліпше не виходити до вечора звідці. Так всі кажуть. Я буду якось інформувати Вас про все, а увечері можна буде непомітно пройти.

Оттаке! Добровільний арешт, значить. Добре діло! Ні, коли вже так, то ліпше зараз же якось виберусь на двірець, а по дорозі може ще й відвідаю кого. Мав справи й хотілося перебалакати де з ким з членів повітової Селянської Ради, які в той день були дома. Так і сказав їй. Передавши деякі міркування до гуртка молоді й попрощавшись з товаришкою, про яку ще й тепер сердечно й тепло згадую, я вийшов з «готелю». Переходячи через площу, раптом опинився серед якихось двох добродіїв. Один із них, вказуючи на мене, запитав когось з гурту, що стояв осторонь.

— Єта он?

З гурту висунувся один в кожусі й усміхаючись, кивнув головою. Я глянув на те обличчя: знайоме, але зразу не міг пригадати, де ми зустрічались. Пригадав вже пізніше. Пригадав, як той дядько кілька часу тому в салдатській шинелі в Острогжську погрожував мені кулаками та верещав: «Ми тобі покажемо Центральну Раду! Всякіє там буржуї видумали какуюсь Україну й він туди ж!» Добродій, який запитав, взяв мене за руку й потягнув. Я запротестував, звільняючи руку.

— Не разгаваривай! — але руку випустив. Я запитав, що то означає. Більш лагідно відповів на це другий.

— Наказано перевірити Ваші документи.

Мене привели до комісара, як називали його мої «охоронителі». Маленька кімнатка. За столом така ж дрібненька, непомітна фігура того комісара. На столі револьвер.

— Для чого? — промайнуло у мене в голові.

— Єто хто? — запитала зза столу фігура.

— Арештували на базарі, — відповів перший.

— Покажіть Ваші документи, — звернувся комісар вже до мене. Дістаю єдиний документ, що був при мені (окрім посвідок українських та членського квитка Ц. Р.) — «Удостовереніє П.-Н. Інституту,» адресоване на представлення військовому начальнику з початку 1917 р. Показую. Довгенько крутить та оглядає цей документ. Найбільшу увагу його звертала печатка — старорежимна.

— Що це Ви мені показуєте? Який то документ? Я питаю Вас, наш документ маєте? — вскипіла фігурка за столом.

— Ні, не маю.

— Не маю, — перекиривив.

— А як слід говорити не можете?*)

— Я відповідаю так, як можу.

— Не брешіть! А по якому ж Вас учили?

*) Цей добродій весь час балакав дуже поганою мішаниною української й московської мов, намагаючись як-найліпше говорити по московськи, що иноді доводило просто до курйозів.

— Я відповідаю Вам так, як я вмію, — повторюю.

— От ми з Вами побалакаємо по иншому. Зразу вивчитесь. Вискочить хахлацька дурь. Відведить поки що його! — звернувся він з останніми словами до першого «блустителя пролетарського порядку».

Опинився в якомусь «хліві». Холод жахливий. Бруд. Підлоги нема. Сісти нема на чому. Одно віконце маленьке без шиб. Двері замкнули на колодку, й хтось ще став біля них, певно якийсь вартовий.

Оглядаючи свій новий «номер», думав, чи не варто б покинути його якимсь способом, але, поміркувавши, вирішив, що властиво може все це від якогось непорозуміння, й мене випустять, а спроба втекти може пошкодити. Ліпше вчекати. Не вперше. А може й не востаннє. Треба загартувувати себе. Такі думки снувалися в голові. Було дуже зимно. Щоб хоч трошечки зогрітися, я ходив з кутка в кут, робив різного роду гімнастичні вправи й навіть починав танцювати. Підчас використання такого «вільного» часу двері відчинилися й до «хліву» ввели якогось чоловіка. Він здавався добре випившим. Зразу ж почав мені нарікати на «порядки», лаяти їх, і нарешті перейшов до «критики» нової влади. Я тримався насторожено. Головне, що від цього п'яного не чути було специфічного алкогольного духу. Тай мова видавалась підозріливо-українською. Я цілком занявся зогріванням себе. Від холоду починало страшенно ломити ноги... Було зимно, боляче. Мені байдуже було базікання мого «товариша» і я майже не підтримував його заходів до розмови. Через якийсь час, двері знову відчинилися й його кудись забрали. Аж над вечір прийшли по мене. Привели знову до тієї ж кімнатки комісара.

— Ну, г-н Українець, як Ви провели час? — зустріла мене фігурка за столом. Мовчу.

— Що ж, буде сьогодні вечір, того, як його, вашого Шевченки? Ви ж приїхали сюди свої теревені розпускати?

Мовчу.

— З Вами балакають, прошу відповідати! — роздратовано вигукнув комісар.

— Я приїхав по власних справах.

— Які ж то Ваші власні справи? — всміхаючись уїдливо запитав.

— Хотів купити собі дещо для одіжі. Але коли вийшов до торгу, то там мене було заарештовано, певно по непорозумінню. Що ж до того, хто я, то ви можете запитати хоч по телефону в Л. волости.

Я сподівався на добру відповідь звідти.

— Так, так, це ми й без Вашої поради вже зробили. Знаємо Вас. Цей раз я Вас відпущу, але ражу покинути Вамі дурощі й не показуватися з ними до нас, інакше... — далі цей добродій перейшов на більш лагідний тон й почав намовляти мене щодо праці з ними, до доброго відношення, вияснив мені,

що таке «совітська влада». Від того вияснення нераз хотілося щиро розсміятися, така наївність була в думках і в словах. Мені думалося, що він якось помилково попав за цей стіл, в цю кімнату, що властиво це ж найліпший «екземпляр» буржуазного ладу, зо всіма його негативними рисами. Яким чином цей добродій попав у «соціалісти»?

Я не вважав потрібним вступати з ним в будь які розмови й коли він закінчив своє «нравоученіє», я почав настоювати, щоб мене було відпущено. Добродієві «соціалістові» певно не вподобалася така моя байдужість до його «красної» промови й він знову перейшов на свій властивий тон.

— Ми виб'ємо з ваших голів всякі там «Ради». Досить вже ваших генералів, — кричав він, але зрештою таки відпустив.

Правду кажучи, я дуже зрадів такому, властиво, несподіваному для мене кінцю, й негайно ж подався до двірця, щоб швидче виїхати. Але несподіванки дня не закінчилися.

На двірці була сила людей самого різного характеру. Найбільш було салдатів у сірих шинелях. Подекуди відбувалися «акти» зрізування погонів у тих, хто ще не встиг, або не подумав над тим сам. «Акти» ці відбувалися під акомпанімент сміху й брудної московської лайки. Було тут на двірці також багато й таких, яких притягнув горілочаний дух розбитого винного складу. В різних місцях можна було бачити маленькі бенкети. Були п'яні і й підвищивші. Траплялися жінки з мішками, наповненими пляшками з горілкою. Потягу, з яким я міг би виїхати, ще не було.

Я притулився біля одного із столів. Добре намерзшиись та наголодувавшиись у «гостях» Р. комісара, тепер хоч і в задушливій, але принаймні теплій атмосфері, повечерявши, схиливши голову на руки, я задрімав.

Не знаю, чи довго то було. Раптом я почув, що хтось мене штовхає. Підвівши голову, я побачив коло себе трьох озброєних салдатів. Зразу нічого не міг розібрати, в чому річ. Нарешті зрозумів. Прийшли по мене, бо наказано мене відвести до коменданта. Недобре відчув. До того ж я побачив побіч мене вчорашнього попутчика з двірця. Зустрілися очима. Він зразу ж повернувся й кудись зник. Мусів іти. Комендант, озброєний, як кажуть, до зубів, перехрещений для чогось лентами з набоями, зустрів мене пронизливим поглядом.

— Поставте ближче цю хохляцьку сволоч! — кинув він до моєї варті доброю московською мовою.

Мене підвели до столу, на якому валялися поміж паперами, недоїдки хліба, ковбаси. В кімнаті було багато якихось людей. Хто саме там був, добре не пам'ятаю, окрім двох молодих хлопців у сірих шинелях, також заарештованих, як я довідався з допиту, за шпигунство якесь на Донецькому фронті.

— Як ім'я? — звернувся до мене комендант, приготувавшиись записувати.

— А. Животко, — коротко відповів я.

— Животков? — підвівши голову, з притиском перепитав.

— Ні, Животко, — також, з притиском відповів я.

— Киньте Ви свої виходки. Вам же ліпше буде, — продовжував комендант.

— Я відповідаю на Ваше запитання, — кажу йому.

— Прощу мені відповідати «руським язиком».

— Я не вмію.

— То ми Вас сьогодні навчимо, як що не навчилися в університеті, — здісно глянув на мене.

— Я в університеті не вчився, — відповідаю й мені робиться якось гидко дивиться, як починає цей новий «охранник» дратуватися.

— Знаємо Вас, полівське отродьє! Ви состоїте членом Центральної Ради?

— Так, я член Центральної Ради.

— До якої партії належите?

— Я український соц.-революціонер, — відповідаю.

— Ви хохлацький бандит, а не соц.-революціонер, — вже покинувши свої папірці, визвірився на мене він, — який Ви соціаліст?!

— Я член партії, яка ставить своїм завданням здобуття соціалістичного ладу й поліпшення долі українського селянства, — вже нервуючись відповідаю й почуваю, що починаю все більш хвилюватися й нервуватися.

— Ви були комісаром по українських справах?

— Так, кілька днів був таким, але потім зрікся.

— Чому Ви зріклися?

— Тому, що побачив, що наші завдання й інтереси різні, й що мене можуть лише використовувати перед нашим селянством в тих напрямках, з якими я погодитися не можу.

— Про які то напрямки Ви кажете?

— Я кажу про ті неправдиві та ворожі інформації про Центральну Раду, а також про ворожість в суті всіх Московців до українського відродження.

Мені хотілося, яко мога скоріше відповідати. Хотілось гостро вдарити цим того огидного нового «охранника» — старого типу, який так нагадав мені давні часи петербурзької охранки та забитого тепер знаменитого охранника фон-Котена, який колись так переконував мене в тому, що революційні думки, то є вигадки Жидів, та що служити й допомагати «Охранному Отделению», то значить служити народові.

В той час і охранник фон-Котен, і жандарм Вишневський мали мою відповідь. Тепер настав час дати відповідь новому «охранникові», новому жандармові «рабочей, соціалістической» влади. Було гидко.

— Що Ви робили в Р.? — провадив далі комендант.

— Властиво нічого, окрім того, що цілий день промерз під арештом, — відповів йому.

— Я Вас не про те питаю. Прошу відповідати більш серйозно. Чого Ви приїхали до Р.? — дратуючись вигукнув.

— Мені треба було дещо купити для себе.

— Це брехня. Нам відомо, для чого Ви приїхали. Мені наказано Вас затримати й поступити з Вами, як з ворогом совітської влади.

Останні слова мене вдарили жахом, і цілий рій стурбованих думок закрутився в голові. Справа набірала більш серйозних форм, аніж я думав.

— Відведіть на бік, — кивнув на мене до вартових.

Я відійшов, а мове зайняв добродій, який ранком на площі підтверджував, що я є «той самий».

— Ви знаєте цю людину? — запитав комендант, вказуючи на мене.

— Так тошно. Знаєм.

— Що Ви можете розказати?

— Так што очінь часто у городі чув, как ~~вон~~ кричал, што нужно всіх большевиков бить, тому што большевики проти народу ідуть, а вони за народ значить.

— Хто вони?

— Та ті ж генерали, што у Києві, што в етой самой Центральной Раді. А етот всьо про какуюсь Україну кричал. А я йому ще тогда сказал, што ми тібе покажим ету Україну.

— А що він робив тут, у Р...

— Вони тут какойсь переворот...

— Хто вони?

— А еті саміє што Українці. І тут ета шваль завілась.

— Ти звідки ж все це знаєш?

— А я, Ваше благородіє, уже сколько днів за ним пасу.

— Добре. Молодець. Тепер можеш іти.

Коли новітній шпик зник, комендант, мов кіт, підповз до мене й процідив крізь зуби: — У-у, сволоч...!

Далі, допитавши, здається вже наспіх, ще когось з арештованих, подав мені підписати протокол мого допиту.

Я відмовився. Ця відмова обурила коменданта й він, підійшовши до мене з папером, намагався примусити підписати, але коли я вдруге відмовився, вдарив кулаком по голові. Потім, підійшовши до якогось військового, почав щось балакати. Наслідком балачки був наказ нас кудись відвести. Куди? Гадав, що кудись знову замкнути. Вивели на перон. Нас було трьох, а вартових чотирі. Як зараз пам'ятаю, була ясна, місяшна, морозна ніч. Я спробував лагідно запитати ближчого до мене салдата про те, куди нас наказано відвести, але отримав грубу відповідь: «Туди, куди треба!» — Думав, що нас повезуть під конвоем до Острогжеська, але коли повели через тори, то кров ударила в виски. Нервові тремтіння пробігло по тілу.

Я не знав, куди нас ведуть, але шлях, яким вели, збужував самі жахливі догадки,

Ще ні разу в житті не відчував такої рішучості.

На торах стояло кілька товарних потягів. Треба було їх обходити.

Певно лінуючись, наші конвоїри повели нас під вагонами. Як зараз пам'ятаю цей мент. Коли я опинився під другим вже вагоном, біля мене був лише один вартовий, решта вже вилазили по другий бік потягу. Немов електричним током мене штовхнуло назад, і через мент я опинився позаду потягу, біжучи що було сили повз вагонів... Перескочив через тормаз другого потягу. Біг далі. Чув крики вартових, лайку, кілька вибухів з рушниці. Чув усе те, але думка працювала, швидко орієнтуючись в місцевості. Опинившись вже за двірцем, я побачив яму для сміття. Вскочив до тієї ями й притих. Ще чув якусь біганину, лайку, а потім все стихло.

Чи довго сидів у тій ямі, не знаю.

Весь тремтів дуже. Потім, тихо оглянувши навколо, виліз і бігом подався поза двірцем, поміж якихось чи то насипів, чи просто невеличких горбиків, час від часу ховаючись за ними й вичікуючи. Але навколо вже було тихо, лише з боку села, в морозному повітрі іноді чулися п'яні вигуки. Хоч було дуже зимно, але я був увесь мокрий від поту. Хотілося сміятися дуже, дуже, і йдучи далі, я вже не міг затримувати той нервовий сміх, що бив мої груди. Я був на волі. Я відчував її всім єством. Жах десь позаду, а я — на волі. «Воле, яка ж ти чарівна, яка ти принадна!» — билося серце.

Через три дні я вже був у Харкові в оточенні своїх товаришів.

З того часу вже не бачив своєї батьківщини, але ще дуже полюбив волю. То було в січні 1918 р.

